

Sobre l'origen de les activitats físiques i esportives

Miguel Angel Betancor León *

Conrad Vilanou Torrano *

Han estat molt nombrosos els historiadors i antropòlegs que, al llarg dels anys, han formulat teories i interpretacions intentant explicar, des d'una perspectiva o una altra, el sorgiment i institucionalització de les activitats físiques i esportives. És evident que l'home —quant a ésser viu—, igual que els altres membres del regne animal, sempre ha tingut una activitat motora. Ara bé, l'exercici físic humà no pot quedar reduït a un mer fenomen biològic. Ningú no negarà l'existència d'un potencial fisiològic que en cada moment de l'evolució —des dels primats fins als homínids— determina la motricitat humana. Però la presència de l'home sobre la faç de la terra no és limitada a un simple creixement biològic, desplegat en una sèrie de possibilitats biomecàniques, sinó que també té una inequívoca dimensió cultural que beu a les mateixes fonts de la humanització.

Va ser durant el Paleolític quan va aparèixer l'home actual, conegut comunament per *homo sapiens*. L'*homo sapiens* va fomentar unes cultures tècnicament avançades que li van permetre el desenvolupament efectiu de les tècniques de caça. Aquest home caçador del Paleolític va donar forma a una incipient expressió artística: la pintura rupestre. Com afirmen els antropòlegs, resulta molt difícil dilucidar amb quines motivacions i finalitats actuaven els creadors d'aquelles representacions, catalogades actualment com a art. Les dues hipòtesis bàsiques —facilitar la caça i assegurar la fertilitat— es refereixen a formes d'intervenir en la realitat natural i modificar-la, plasmades físicament dins unes estructures màgico-religioses.

És precisament a partir d'aquesta constatació històrica —la pre-

* Miguel Angel Betancor León és professor d'Història de l'Educació física i de l'esport a l'Institut d' Educació física de Las Palmas de Gran Canaria (Universitat de Las Palmas). Especialista en qüestions relacionades amb el desenvolupament de la gimnàstica a l'Espanya del segle XIX.

* Conrad Vilanou Torrano és professor d'Història de l'Educació a la Facultat de Pedagogia de la Universitat de Barcelona.

sentació d'un ésser humà que practica la caça com a forma de subsistència, que posseeix un sistema de creences vinculat en gran part al totemisme i que expressa un mínim de capacitats artístiques— que la consideració històrica de l'activitat física humana es fa problema. La prehistòria ens assegura el fet, però les diferents hermenèutiques l'interpretaran de manera ben diversa. Els uns donaran més importància als aspectes religiosos i artístics, mentre que els altres en faran ressaltar els condicionaments utilitaris i materials. Amb tots aquests enfocaments no esgoten el ventall de les explicacions possibles, que s'amplien i enriqueixen, al seu torn, amb la incorporació de noves perspectives sòcio-culturals. En tot cas, a aquestes alçades no és possible dubtar que les activitats físiques i esportives estan arrelades en el mateixos orígens de la civilització humana i constitueixen una dinàmica present en la majoria de cultures conegudes.

En aquest article, nosaltres procurarem donar notícia, de manera sintètica i esquemàtica, de bona part de les teories que els historiadors i antropòlegs han forjat amb la finalitat de justificar— en el doble pla del temps i de l'espai— la gènesi dels exercicis físics i corporals. És evident que no partim tan sols de les dades subministrades per la història. L'antropologia, i especialment l'etnologia, ens faciliten un gran nombre d'informacions referides a jocs tradicionals i esports autòctons, que coadjuven decididament al rastreig d'uns orígens que es remunten, tal com hem dit, als primers moments del quefer humà.

Les interpretacions lúdiques

El pare d'aquestes teories ha estat J. Huizinga, que al llibre *Homo Ludens*, aparegut ja fa més de cinquanta anys, formulava que totes les manifestacions culturals tenen la base en el joc.¹ Per aquest autor, la cultura neix en forma lúdica. El dret, la ciència, la mateixa filosofia, la guerra, la poesia, les arts, en fi, tot el que de cultural ha generat l'ésser humà, troba la seva raó última en el joc. Així, el fet lúdic es revela com el primer esdeveniment humà generador i promotor de cultura, executat com si estigués al marge de la vida ordinària, però generant a la llarga un àmbit segregat, amb les pròpies coordenades

(1) J. HUIZINGA, *Homo ludens*. Alianza Editorial. Madrid, 1972.

espàcio-temporals i les seves regles, del qual neixen les diverses institucions humanes.

Al seu llibre, Huizinga traça una visió diacrònica, a través de la qual s'albiren les successives siluetes lúdiques que hi ha hagut a la història: Roma, Edat Mitjana, Renaixement, Barroc, segle XVIII i Romanticisme. Però al segle XIX irromp el prosaic concepte de l'utilitarisme, propi de la industrialització i el maquinisme, que suspèn la tasca creativa del joc en benefici dels interessos econòmics del capital. I a partir d'aquí sorgeix una paradoxa estranya: el Vuitcents, que veurà emergir l'esport amb una força extraordinària, assistirà, lamentablement, a una especialització que afectarà de manera negativa la seva mateixa essència lúdica. L'esport ja no és un joc. I no és tan sols això, perquè aquest aire competitiu ha acabat envaint totes les manifestacions de la cultura. El factor lúdic ha anat perdent terreny. Tant l'organització espiritual com material de la societat s'oposaven a l'acció visible d'aquesta alenada vivificadora. Treballaven —dirà Huizinga— en un pla científic pel seu benestar terrenal. En fi, els ideals de treball, d'educació i democràcia gairebé no van deixar lloc al principi etern del joc.

Amb la seva teoria, Huizinga descarta les diferents explicacions que des de la biologia i la psicologia han pretès donar raó del joc: ni l'excés d'energia vital ni la tendència a la imitació ni tampoc la necessitat de distracció no justifiquen l'existència del joc. Per Huizinga, totes aquestes teories només expliquen parcialment el fenomen del joc. D'aquesta manera pensa que l'estadi, el temple, l'escena, el tribunal, devien ser —per forma i funció— diferents espais definits i separats on se juga sota el recer d'unes regles establertes prèviament. Podem concloure que, segons el parer de Huizinga, l'home fa cultura —i com a mínim així s'ha esdevingut fins al segle passat— a través del joc, o si voleu, l'home ha humanitzat la naturalesa per mitjà d'activitats lúdiques.

També Roger Caillois manté la tesi central de Huizinga —el joc és un fet primordial de la cultura humana—, però n'aprofundeix uns quants aspectes. En un article publicat el 1946, Roger Caillois criticava l'excessiva atenció atorgada per Huizinga a les estructures externes del joc, oblidant les actituds íntimes que confereixen al comportament humà una significació més precisa.² Aquest formalis-

(2) La crítica de R. Caillois a les teories de J. Huizinga aparegueren, en forma d'article, «Jeu et sacré», a la revista *Confluences*, núm. 19, març 1946, pàg. 66-77. També va ser inclòs, a tall d'apèndix, al llibre *L'home et le sacré*. Gallimard. París, 1963, pàg. 199-213.

me s'evidencia en la identificació, un xic audaç, que Huizinga estableix entre lúdic i sagrat. Per Caillois no són situacions simètriques. Una cosa és la litúrgia simbòlica i ritual, i una altra de molt diferent l'actitud personal de cada un dels participants en el cerimonial que no es pot interpretar a la vista exclusiva del component lúdic. Però malgrat aquestes limitacions —«*Homo Ludens* és una obra discutible en la majoria de les afirmacions, encara que obre camins extremament fecunds a la investigació i al pensament», escriu Caillois—³ a Huizinga correspon l'honor d'haver analitzat magistralment diversos caràcters fonamentals del joc i d'haver demostrat la importància del paper que ha tingut en el descabdellament de la civilització.

Caillois discrepa de la definició donada per Huizinga sobre el joc. En *Homo Ludens* es caracteritza el joc com una activitat lliure, sentida com a fictícia i situada al marge de la vida quotidiana, capaç, amb tot, d'absorbir totalment el jugador; una acció desproveïda de tot interès material i de tota utilitat, que s'esdevé en un temps i un espai determinats expressament, i que es descabdella segons unes regles establertes i suscita en la vida les relacions entre els grups humans. Per Caillois, una definició semblant és massa àmplia i de poc abast. Per això ens n'ofereix una de nova que, acotant i ampliant segons els casos, rectifica la donada per Huizinga. Heus-la ací: una activitat lliure, separada, incerta, improductiva, reglamentada i fictícia.

Certament, la finor i sagacitat de Caillois és notòria. L'estudi detallat que fa dels jocs, no atenent únicament als aspectes formals, va afavorir l'elaboració d'una classificació que ha esdevingut clàssica. Distingeix una divisió dels jocs en quatre rúbriques, segons que hi predomini la competició, l'atzar, el simulacre o el vertigen, tot establint la nomenclatura següent: *agon*, *alea*, *mimicry* i *ilinx*. De la classificació de Caillois se'n segueix que hi ha una naturalesa específica en cada mena de joc.

Convé significar que els jocs de competició, inspirats en l'agon de la classificació de Caillois, han estat considerats com els jocs dels adults per excel·lència. De fet, per molts historiadors l'esport sorgeix com a conseqüència dels jocs agònics.⁴ És cert que la distinció entre joc i esport no és pas gaire nítida, vist que entre tots dos hi ha aspectes comuns, però també desiguals. Una de les últimes aproxima-

(3) R. CAILLOIS, *Teoria de los juegos*. Seix Barral. Barcelona, 1958.

(4) Vegeu, pel que fa al cas, la introducció de Carlo Bascetta al llibre *Sport e Giochi. Trattati e scritti del XV al XVIII secolo*. Edizioni Il Polifilo. Milà, 1978.

cions al tema ha estat feta per la professora Carmen M. Barreto que, en un recent treball sobre *Juegos, deportes y cultura*, ha consignat que entre joc i esport només hi ha diferències subtils⁵. Aquesta autora apunta que el concepte de joc abraça tota activitat lúdica, amb regles pròpies i un component competitiu, que requereix alguna mena d'esforç físic. L'esport quedaria inclòs dins d'aquesta categoria, tot impedit, per consegüent, una clara distinció conceptual entre tots dos termes. Amb tot, per aquesta autora hi ha un hiatus entre l'un i l'altre: la institucionalització. Mentre que l'esport implica una activitat física esgotadora, una competició i una agressivitat definides en reglaments prèviament acordats, el joc apel·la a una dinàmica oberta, informal, capaç de rectificacions constants. Una altra diferència radicaria en la professionalitat que envolta l'esport. Seguint Carmen M. Barreto, podríem dir que l'esport és la perversió del joc a través de la introducció sistemàtica del rendiment corporal. D'altra banda, l'esport se'ns presenta com un mecanisme social divergent tenint en compte que implica un esperit competitiu i un comportament agressiu, ço que afavoreix l'aparició de conflictes socials. En contraposició, el joc és un mecanisme social convergent que afavoreix la cohesió social i la solidaritat de grup.

Però creiem que aquesta divisió és un xic reduccionista. L'esport, malgrat les dosis de professionalització i espectacle, també atresora unes possibilitats formatives i pedagògiques innegables que s'han fet palmàries des dels temps de Thomas Arnold. Sigui com sigui, el cert és que, en general, a la base dels esports moderns hi ha jocs tradicionals. La història d'alguns esports, com és ara el futbol, el tennis o l'hockey així ho testimonia. En tot cas hi ha una sintonia evident entre els jocs agònics i l'esport actual. En tots dos casos es dóna aquest esperit de lluita que mira d'exterioritzar l'excel·lència personal de tots els participants. L'agon apareix com la forma pura del mèrit personal, canalitzant aquesta ànsia per ser el primer, el millor, el més ràpid o el més fort. Nosaltres, hereus de la tradició occidental, som fills d'un passat històric en el qual constatem un gust inequívoc pels jocs agonístics.

(5) CARMEN MARINA BARRETO VARGAS, «Juegos, deporte y cultura: una visión antropológica», dins *Juegos y deportes autóctonos de Canarias*, Instituto de Educación Física de Canarias - Universidad de Las Palmas, 1990, pàg. 17-27.

Els jocs agonals base de l'activitat físico-esportiva

Els grecs, als quals convenim a reconèixer com els creadors de l'esport, no conegueren la paraula esport. Feien servir el terme gimnàstica per designar aquells exercicis destinats a l'atenció i cura del cos humà. Heus-ne ací la fórmula: gimnàstica per al cos, música per a l'ànima. La gimnàstica va ocupar sempre un lloc destacat a la paideia hel·lènica, que pretenia formar ciutadans bons i bells que, al camp de batalla, a l'àgora i a l'estadi defensessin dignament la seva polis. L'objectiu era clar: obtenir atletes excel·lents. I justament l'arrel etimològica de la paraula atleta —derivada d'*atlon*, «premi d'una lluita»— posa al descobert que les seves ambicions pedagògiques no eren simples qüestions higièniques o estètiques, sinó una irrenunciable preocupació existencial, encaixada en el més fondo i íntim de la concepció grega de la vida i de la mort.

El ciutadà, transformat en un perfecte atleta, serà el qui garantirà millor la seguretat de la polis, de les seves dones i infants, dels privilegis i els seus déus. Aquesta exigència de força corporal té com a teló de fons un halo agonístic, que entronca amb els ritus i cultes funeraris practicats en èpoques arcaïques. La història del pensament, després de l'aparició d'estudis i investigacions tan notables com el llibre d'E. Rhode sobre la idea de l'ànima i la immortalitat entre els grecs⁶ ens ho confirma. No hi dubte possible: els jocs agonals —recordem, a títol d'exemple, les honres tributades a la memòria de Patrocle i cantades a la *Ilíada*— van ser en primer lloc cerimònies funeràries, costum que no va arribar mai a desaparèixer del tot i que, al període posthomèric, es van celebrar amb la finalitat de commemorar les festes dels herois i, més tard, les dels déus, combinant-se fins al punt que van acabar establint-se a intervals regulars.

No hi ha dubte, doncs, que els jocs organitzats anualment a tot Grècia, els pítics, els olímpics, els nemeus i els ístmics, van ser, de bon començament, agonos funeraris. Aquesta ascendència agonística defineix la mateixa naturalesa de l'esport. El grec, ésser individual que únicament troba la seva vocació de servei en el cercle de les lleis de la polis, persegueix l'excel·lència, l'*areté*, amb una indestructible voluntat de triomf sobre els altres. I aquí radica precisament una de les característiques definitòries de l'esperit esportiu, perquè, sense

(6) E. RHODE, *Psique. La idea del alma y la inmortalidad entre los griegos*. FCE. Mèxic, 1983.

lluita, l'esport és un simple joc, i si perd la condició lúdica es transforma, tal com ocorre actualment en l'esport d'alta competició, en una feina simple i vulgar, encara que, això sí, ben retribuïda.

La religió generadora de les activitats físico-esportives

En múltiples ocasions, la història de l'esport n'ha fet ressaltar l'origen religiós. Carl Diem, autor d'una *Historia de los deportes*, probablement una de les millors, insisteix en aquest aspecte⁷. Les primeres paraules de l'obra són terminants: «Tots els exercicis corporals van ser inicialment actes de culte». Aquesta és —en una síntesi força esquemàtica— la tesi que Diem manté al llarg de la seva àmplia obra, il·lustrada, d'altra banda, mitjançant múltiples aspectes extrets de l'antropologia i l'etnologia. Per aquest autor, els homes primitius interpretaren l'existència com un present dels déus, pel qual motiu tot gest o acció humana, com ara un simple gravat en una maça de fusta o al mànec d'os d'un ganivet, o el fet de mesurar les forces en un enfrontament, és analitzada com un desfermament d'esperits màgics i, en última instància, com actes rituals. L'home primitiu percep el món i les forces que el controlen com una totalitat, sense talls ni censurens. Per guanyar-se la confiança i protecció dels déus es veu obligat a una sèrie de pràctiques i rituals en els quals els exercicis físics i corporals ocupen un lloc preferent.

D'aquesta manera es va instituint el culte, a manera de sistema reglamentat que dinamitza les accions que satisfan i complauen la fúria dels esperits. Tot comença amb el simple gest, com a mostra de prec i petició. Després es passa a moviments més complexos, com les danses rituals. Aquesta mena de manifestacions constitueixen, segons interpreta Carl Diem, una expressió espontània del festiu, acte de comunicació entre l'espiritual i el corporal, és a dir, un art tal com el definien Goethe i Schelling. Diem apel·la a una inacabable munió d'exemples —així tenim el joc de pilota de les cultures mesoamericanes o la lluita de bastons d' Austràlia— que proven la transcendència religiosa que confereix l'home primitiu a les seves activitats físiques i corporals.

(7) CARL DIEM, *Historia de los deportes*. Ed. Luis de Caralt. Barcelona, 1966.

És obvi que totes aquestes pràctiques pretenen dominar la naturalesa. Per això, aquest ordre ritual és més palpable a les festes de les estacions, en especial les de primavera, atès que l'objecte d'aquestes celebracions és de propiciar la fecunditat i l'afirmació de la vida. Això ens duu a considerar que l'origen de l'activitat físico-corporal humana no està lligat només als agons funeraris, sinó que també apareix als rituals de joventut. Però no avancem esdeveniments, i atenim-nos ara al simbolisme de la sang que, com a element vivificador, és present en molts rituals competitius. En tot cas, l'esport ha substituït la màgia de la sang per la de la suor humana.

És veritat que la tesi de Carl Diem s'abeura a les fonts idealistes tan estimades per la tradició filosòfica alemanya. Però no és menys cert que la solució teològica ha tingut defensors importants. Ningú no pot dubtar de la influència cultural de la religió, amb la seva càrrega de ritus i misteris. Per molts pobles, l'activitat físico-corporal és part de les cerimònies de culte. Potser una afirmació com aquesta no es podria universalitzar, però en molts casos la constatació antropològica és fefaent: l'esfera de l'esportiu apareix vinculada a l'àmbit del sagrat.

La dansa com a expressió cultural

En la mateixa línia espiritualista defensada per Carl Diem cal situar les aportacions d'un altre historiador notable de l'esport: Ulrich Popplow. Aquest autor recull la tradició fenomenològica implantada a Europa des de començament de segle i aplicada específicament a la religió. Entre els iniciadors d'aquesta disciplina sobresurt amb nom propi la personalitat de Gerard Van Leeuw que, el 1933, va publicar una obra paradigmàtica: *Phänomenologie der religion*⁸. Però evidentment, la fenomenologia de la religió ja té una llarga nòmina d'autors—

(8) G. VAN DER LEEUW, *Phänomenologie der Religion*, Tubinga, 1933. Traducció francesa: *La religion dans son essence et dans ses manifestations*. Paris, 1955. N'hi ha traducció castellana: *Fenomenologia de la religión*. Fondo de Cultura Económica. Mèxic, 1964. Sobre la dansa G. Van der Leeuw va escriure al 1933 *In dem Himmel ist ein Tanz. Ueber die religiöse Bedeutung des Tanzes und des Festzuges*. Se'n pot trobar una síntesi dins la *Fenomenologia de la religión*, versió castellana, pàg. 358-364.

citem-ne entre molts d'altres Mircea Eliade, E.O. James, E.E. Evans Pritchard, etc.— que constitueixen avui una referència bibliogràfica obligada per a qualsevol estudiós que rastregi la significació de tota experiència religiosa. Com ja hem indicat, l'estructura fonamental de l'actitud religiosa comprèn un doble aspecte: la dimensió extàtica o de reconeixement, seguida d'una esperança salvífica. L'home reconeix alguna cosa com a misteriosa i d'aquest misteri, que apareix com a totalment un altre, en vol aconseguir ajuda, protecció, en fi, salvació.

Aquest reconeixement provoca una resposta immediata en l'home, que s'articularà a través del culte. I aquest culte, tal com fa ressaltar Carl Diem, deu molt a la condició corporal de l'ésser humà. Aquesta circumstància determina que tots els actes humans, fins i tot els procedents de les seves facultats espirituals, necessitin la mediació i l'expressió corporal. L'actitud religiosa no n'és pas una excepció. Per això, el fet religiós, en totes les seves manifestacions històriques, comporta una sèrie d'accions, amb el consegüent element corporal com a expressió de l'actitud religiosa que procedeix de la totalitat de la persona, afectada com a tal totalitat per l'aparició del misteri⁹.

Doncs bé, aquest llarg preàmbul ens serveix per recordar que Popplow, en defensar la tesi que les activitats físico-corporals tenen l'antecedent en la dansa de culte, s'insereix en la direcció d'una fenomenologia de la religió desitjosa de precisar l'estructura, la llei que regeix l'organització i el funcionament dels diferents aspectes del fet religiós manifestat en les diverses religions de la història. Fidel a aquesta herència, Popplow ens proposa que per accedir als inicis de l'esport hem d'abandonar el terreny de les tradicions escrites i remuntar-nos fins als temps prehistòrics. Popplow ens convida a un viatge a les coves i cavernes de l'home primitiu, a fi de recaptar informacions, a través de les pintures i les restes arqueològiques, sobre la vida religiosa i espiritual del Paleolític.

Amb aquestes dades (representacions murals de bruixots dansant, empremtes humanes al sòl de les fondàries juntament amb restes òssies d'animals, etc.), Popplow enfila la seva teoria que consisteix a enllaçar l'origen dels exercicis físics amb l'aparició d'una dansa sagrada, explícita des dels temps de la prehistòria. Les coves eren els

(9) Entre els diversos llibres sobre fenomenologia de la religió, citem l'obra de J. MARTÍN VELASCO, *Introducción a la fenomenología de la religión*. Cristiandad. Madrid, 1978.

llocs sagrats dels homes a l'era glacial, i l'home primitiu hi dansava cultualment a fi de propiciar la protecció dels déus¹⁰.

Així doncs, la dansa constitueix la forma primigènica d'exercici físic corporal, i per tant, d'esport. Convé significar que la dansa, al marge de les connotacions religioses, manté aspectes socials. Popplow apunta que gràcies a la dansa els joves són incorporats a la comunitat, a través dels diferents processos iniciàtics.

Els ritus d'iniciació

Sobre aquest tema hi ha una abundat bibliografia¹¹. Des de fa molts anys, l'antropologia para atenció a aquests processos estesos universalment en el món primitiu i encara avui identificables en molts llocs. Acostumem a distingir dues grans menes de ritus d'iniciació: els ritus de pubertat, pels quals els joves obtenen l'accés al sagrat, al coneixement dels secrets de la comunitat i a la sexualitat, i les iniciacions destinades a conferir a una persona una funció especial en relació amb el sagrat. Aquí ens interessen, lògicament, les primeres.

Mircea Eliade, en un dels seus magnífics llibres, *Iniciaciones místicas*,¹² detalla amb ajustada precisió el quadro iniciàtic que comprèn una sèrie de fases sota un esquema general de segregació, mort i resurrecció. El neòfit trenca amb el món natural per accedir al món de la cultura i civilització de la seva tribu. Doncs bé, en el desplegament del procés iniciàtic comprovem l'existència de certes proves corporals, destinades a posar a prova la capacitat de fortalesa i resistència física dels iniciats. De vegades, són privats de dormir, menjar o beure. En altres llocs apareix la crueltat: els novicis són assotats i no poden expressar cap mostra de dolor. També els sotmeten a les picades d'animals, a la picor provocada per determinades plantes

(10) ULRICH POPFLOW, «Origen y comienzos de los ejercicios físicos», dins *Citius. Altius. Fortius*. Madrid, XV, 1973, pàg. 136-154.

(11) Sobre ritus d'iniciació es poden consultar, entre d'altres, les obres següents: ARNOLD VAN GENNEP, *Los ritos de paso*. Taurus. Madrid, 1986; JEAN LA FONTAINE, *Iniciación. Drama ritual y conocimiento secreto*. Lerna. Barcelona, 1987; J. RIES I H. LIMET, *Les rites d'initiation*. Actes du Colloque de Liège et de Louvain-la-Neuve, 20-21 de novembre de 1984. Homo religiosus 13. (Louvain-la Neuve). Centre d'Histoire des Religions. 1986.

(12) MIRCEA ELIADE, *Iniciaciones místicas*. Taurus. Madrid, 1975.

metzinoses, etc. De vegades, aquesta mena d'excessos ocasionen la mort del xicot. D'aquestes pràctiques iniciàtiques, se'n poden observar rastres en la fèrria disciplina espartana implantada per Licurg, que, entre altres coses, exigia l'enduriment en el dolor. El jove lacedemoni era obligat a viure tot un any a la muntanya, vigilant de no ser vist per ningú i procurant-se l'aliment. Com podem veure, la iniciació comporta dosis de lluita ascètica, a la qual haurà de respondre satisfactòriament l'adolescent.

La importància dels ritus de pubertat no ha passat desapercibuda als historiadors de l'educació física i de l'esport. Ja fa anys, els professors D.B. Van Dalen, E.D. Mitchell i B.L. Bennet, al llibre *A world history of physical education*,¹³ ressenyaven que els ritus d'iniciació eren tota una prova per gravar en el jove les responsabilitats que estava a punt d'assumir com a adult i per integrar-lo dins el grup. Així els ritus iniciàtics adquirien un atractiu especial, perquè incidien d'una manera molt especial en l'educació de l'home primitiu. Com han assenyalat molts altres estudiosos, els ritus d'iniciació afavoreixen la cohesió del grup social. Assumit aquest principi com a propi, Van Dalen, Mitchel i Bennet confirmen que l'educació física, part important i necessària de l'educació general, atén els mateixos fins, que no són pas altres que de donar *security* (seguretat, protecció) i *conformity* (conformitat, assentiment) a les noves generacions.

D'aquesta manera, l'agilitat i la fortalesa corporal dels adolescents no es veuen únicament des d'un enfocament particular i individual, sinó també des d'una perspectiva comunitària. Per sobreviure, el grup ha de procurar no veure's amenaçat amb la presència de nois dèbils i malaltissos. Hauran de prendre mesures per augmentar la capacitat física dels joves. Per crear una consciència de col·lectivitat, es van adoptar mètodes diversos, com ara la pràctica de ritus i de cerimònies religioses, amb què es devia procurar de potenciar la identitat i cohesió del grup. En aquestes celebracions, la força i l'habilitat degueren tenir un paper molt important. Es practicaven jocs i s'organitzaven competicions de cursa, salt, lluita, escalada, natació, rem, etc. Igualment, cultivaven les danses, especialment les que permetien de manera més eficaç la sociabilització, com ara les guerreres.

Però el qui, en dates més recents, ha tornat a formular que darrere la pràctica físico-corporal es troba el ritus d'iniciació ha estat

(13) D.B. VAN DALEN, E.D. MITCHELL, B.L. BENNET, *A world history of physical education*. Prentice Hall. Londres, 1971.

Bernard Jeu, el qual a l'obra *Análisis del deporte*¹⁴ argumenta en el sentit que, de la mateixa manera que la competició és al final de la vida —en els agons funeraris—, també és a l'altre extrem, moment que marca i defineix el naixement social, és a dir, la incorporació de les generacions joves al món dels adults. Sense la profunditat d'Eliade, Jeu analitza els ritus d'iniciació que han arribat fins a nosaltres. D'aquesta manera ens adonem que la iniciació, sota la forma d'un combat ritual, apareix sovint a les pàgines de la literatura universal.

Amb aquest bagatge, Jeu sosté la hipòtesi que van ser els ritus de pas, propis de l'adolescència, que desencadenaren els grans jocs grecs. La llegenda de l'Hèrcules cretenc, fundador dels jocs olímpics, avalaria aquesta teoria que enalteix la competició iniciàtica. La iniciació no és només un mecanisme de cohesió social, sinó també un banc de proves on el jove ha de demostrar la vàlua personal, mitjançant la superació d'una sèrie d'obstacles que requereixen una preparació físico-corporal meritòria. Aquest mateix procediment d'expressar l'excel·lència individual mitjançant la competició es fa palès en els ritus d'accés al matrimoni. Ningú no oblida els esforços d'Ulisses per recuperar Penèlope, ni tampoc el famós rapte de les sabines, que ja el mateix Ortega y Gasset recuperarà per il·lustrar aquell magnífic assaig sobre *El origen deportivo del Estado*.

I no podem acabar aquest apartat sense donar notícia, ni que sigui breument, del ioga, que aquests darrers temps, no pas sense reticències, ha assolit un gran predicament. Perquè no podem oblidar que el ioga, en la formulació primitiva —i aquí seguim un cop més Mircea Eliade—¹⁵ se'ns apareix com una mena d'iniciació religiosa mitjançant la qual el iogui, sota l'atenta guia d'un gurú o mestre, pretén accedir en una situació d'alliberament. La cultura hindú distingeix quatre conceptes clau: *karma*, *maia*, *nirvana* i *ioga*. Per karma hem d'entendre la llei que solidaritza l'home amb el cosmos i el condemna a transmigrar indefinidament. Sota el terme maia es designa el procés misteriós que engendra i sosté el cosmos i que possibilita l'«etern retorn» de les existències. Nirvana és sinònim d'ésser pur, absolut, transcendent, immortal, que es presenta com una realitat situada enllà de la il·lusió còsmica entreteixida per maia i fora els límits de l'experiència humana condicionada pel karma. I finalment trobem el ioga, és a dir, un mitjà per aconseguir l'alliberament del món profà i

(14) BERNARD JEU, *Análisis del deporte*. Bellaterra. Barcelona, 1988.

(15) MIRCEA ELIADE, *Patanjali et le Yoga*. Editions du Seuil. París, 1960. També de MIRCEA ELIADE, *Yoga. Inmortalidad y libertad*. Pléyade. Buenos Aires, 1977.

accedir en un estat de difícil descripció i que les diferents escoles hindús expressen sota noms diferents: *nirvana*, *moksha*, *asamskrta*, etc.

Ioga deriva etimològicament de l'arrel «yuj» —d'on també procedeixen les veus llatines «jungere» i «jugum»—, per la qual cosa es podria traduir per 'procediment de lligar-se, nuar-se, entrar en contacte amb el circuit còsmic'. Però perquè això es pugui produir, cal un deslligament, un rompiment o trencament. Així doncs, l'estructura del ioga observa la dinàmica de qualsevol altre ritus d'iniciació amb els dos moments de mort i resurrecció. Per la cultura hindú, el ioga és un mitjà, no pas un fi en ell mateix. Amb el trasllat a occident, el ioga ha perdut una bona part de les característiques genuïnes i s'ha transformat en un seguit de tècniques de relaxació allunyades del sentit primigeni. En tot cas, convé subratllar aquesta estructura iniciàtica que confereix una nova via interpretativa al naixement de l'activitat físico-corporal no només en la tradició greco-llatina, sinó també en la cultura oriental.

Les teories materialistes

Davant aquelles interpretacions que s'han agradat de presentar el naixement de les activitats físiques i esportives a recer del fet religiós, n'han emergit d'altres que, per contra, han posat l'èmfasi en les condicions materials que han envoltat la institucionalització de les pràctiques físiques. Aquí ja no interessa la dimensió espiritual de l'ésser humà ni la seva capacitat d'èxtasi davant fenòmens misteriosos i desconeguts. Els antecedents de l'esport s'han de rastrejar entre les diferents respostes que els homes han donat al llarg de la història a les seves necessitats de subsistència.

Ens trobem instal·lats en una sociologia d'ascendència marxista que apel·la al treball com a única explicació de l'esdevenir humà. Entre els defensors i partidaris d'aquesta postura sobresurten autors com W. Eichel i G. Lukas, que van desenvolupar les investigacions sota el patrocini de les autoritats esportives de la recentment desapareguda República Democràtica Alemanya.¹⁶

(16) WOLFGANG EICHEL, «El desarrollo de los ejercicios corporales en la sociedad prehistórica», dins *Citius. Altius. Fortius.*, Madrid, XV, 1973, pàg. 95-134. GERHARD LUKAS, *Die Körperkultur in frühen Epochen der Menschenentwicklung*, 1969.

Des d'aquesta perspectiva es pot contemplar fins i tot una mena de filosofia de la història de l'educació física i l'esport, que comprendria una sèrie de fases o etapes, a cada una de les quals l'home hauria desenvolupat uns exercicis concrets com a conseqüència de les necessitats materials de cada moment. Així, el primer exercici corporal hauria estat el llançament de javelina, disciplina que tindria una antiguitat d'uns setanta mils anys. Juntament amb la javelina es degué practicar el llançament d'arpó, amb vista a aconseguir, en tot dos casos, una millora dels resultats. Després potser l'home inventà la fletxa i l'arc —fa ja més de vint mil anys—, instruments que degueren acabar desplaçant els anteriors.

Tot apareix determinat per l'exigència d'una optimització del rendiment. La mateixa dansa, amb la seva càrrega sacra i cultural, hagué de tenir una significació utilitària posada al servei de l'obtenció d'unes caceres millors i més abundants. Amb la implantació de la divisió del treball i l'aparició de les diferents classes socials, es generarien exercicis propis de cada estament. Així, l'art de guerrear hagué de ser inherent a una aristocràcia cavalleresca, mentre que els jocs populars assolien predicament entre les classes treballadores dels pagesos i els menestrals.

Des de la perspectiva marxista no té sentit de reconèixer a la base dels exercicis corporals ni una fonamentació lúdica —l'ésser humà és, pròpia convicció antropològica, un *homo faber*, molt allunyat de l'*homo ludens* de Huizinga—, ni tampoc una transcendència religiosa en renunciar a la clàssica dicotomia que reconeix en l'home una doble naturalesa, espiritual i somàtica. Des del començament, l'activitat física va ser una simple resposta al repte de les necessitats materials de l'ésser humà.

Altres interpretacions

Som conscients que amb el que hem exposat fins aquí no hem esgotat el tema. En relació amb l'aparició i gènesi de l'activitat físico-esportiva s'han dit i escrit moltes coses més. Nosaltres hem optat per una descripció de les teories més significatives. Amb tot, no podem oblidar que alguns autors han incidit en aspectes com la vida instintiva, com F. Eppensteiner i E. Neuendorff¹⁷. Els qui defensen aquesta posició

(17) EDMUND NEUENDORF, «El hombre primitivo», dins *Citius. Altius. Fortius*. Madrid, XV, 1973, pàg.59-82.

pensen que l'home, igual com l'animal, va haver de preparar el seu cos per afrontar amb èxit la lluita per la vida. L'home primitiu, si no volia perir, havia d'assolir una força i habilitat física lloables. Aquesta actitud, carregada d'un cert misticisme naturalista per tal com equipara la conducta humana a l'animal, assumeix vells ressons darwinistes i spencerians en oferir-nos una visió de l'esport com una adaptació de l'home al seu hàbitat natural.

Un dels últims manuals que han aparegut al mercat editorial —ens referim a la *Historia cultural del deporte* de R.D. Mandell—¹⁸ ha tingut present, si més no ho sembla, una bona part de les teories que hem enunciat aquí, optant finalment per una solució sociològica que té en compte les relacions i concomitàncies existents entre poder i esport. Per Mandell, tota societat, incloent-hi la nostra, requereix autodisciplinar-se, suprimir l'agressió i adoptar un ordre acceptat voluntàriament per la majoria. Els jocs i les competicions primitives, precursors dels nostres esports actuals, expressarien, de manera més o menys simbòlica, la necessitat de legitimació que posseeix històricament tot ordre social.

A la vista de tot el que hem anotat, considerem que resulten insatisfactòries totes les explicacions que suposen que l'esport va néixer a l'Anglaterra vuitcentista, a recer dels vents de la Revolució industrial, o bé aquelles altres que connecten el fenomen de l'esport modern amb la recuperació d'una Grècia clàssica idealitzada pel Romanticisme i que, a través del neohumanisme, va permetre la restauració de l'olimpisme contemporani. L'esport no pot ser interpretat des d'una variant única. Constitueix un fenomen complex que ha de ser tractat interdisciplinàriament des dels diferents sabers.

A tall de proposta final

L'origen de l'activitat física i esportiva es remunta molt més enllà, fins a perdre's entre els començos de la cultura i la humanitat. És feina d'historiadors, antropòlegs, sociòlegs i altres col·lectius escodrinyar-ne les arrels, albirar-ne les notes més característiques, realitzant un esforç formidable de comprensió a fi de captar, en totes les

(18) RICHARD D. MANDELL, *Historia cultural del deporte*. Bellaterra. Barcelona, 1986.

facetes i modalitats, la radical essència de l'activitat física i esportiva. Només així podrem participar activament i constructivament en els debats que tenim plantejats i que han de respondre qüestions pendents com les sempre difícils relacions entre cultura física i cultura intel·lectual o el lloc de l'educació física i l'esport en la planificació educativa.

Per afrontar aquests interrogants i altres, seria de gran ajuda un plantejament metodològic, d'ascendència fenomenològica, que interpretés l'activitat física i esportiva amb una pretensió de totalitat —en estudiar-lo en tots els aspectes— agafant com a punt de partida per a aquesta interpretació totes les seves possibles manifestacions al llarg de la història. La nostra modesta proposta reclama un estudi sintètic i global de l'activitat física i esportiva. Això no n'ha d'impedir un tractament analític des de les diferents perspectives —històrica, sociològica, pedagògica—, però posat al servei d'una descripció que intenti copsar l'estructura, el sentit i la significació d'aquest fet consubstancial a l'esdevenir humà que és l'activitat físico-corporal.

Abstracts

Los autores pasan revista a las distintas interpretaciones que, desde la historia y la antropología, han procurado explicar la génesis de las actividades físicas y deportivas: las teorías que giran en torno al juego (Huizinga, Caillois), las que inciden en la significación religioso-cultural (Rhode, Diem, Popplow), las que destacan la importancia de los ritos de iniciación (M. Eliade, B. Jeu), las que acentúan su dimensión socializadora (Van Dalen, Mitchell y Bennett y las articuladas desde la perspectiva marxista (Eichel, Lukas). Acompaña a esta descripción la propuesta de formular una metodología, de ascendencia fenomenológica, de interpretación del hecho físico-deportivo, que se caracteriza por su pretensión de totalidad o al estudiarlo interdisciplinariamente desde todas las perspectivas- y porque para este análisis toma como punto de partida sus posibles manifestaciones a lo largo de la historia.

Les auteurs passent en revue dans cet article les diférents interprétations qui, depuis l'histoire et l'anthropologie, ont essayé d'expliquer la genèse des activités physiques et sportives: les théories qui tournent autour du jeu (Huizinga, Caillois), celles qui insistent sur la signification religieuse-culturelle (Rhode, Diem, Popplow), celles qui soulignent les rites d'initiation (Eliade, Jeu), celles qui insistent sur leur dimension sociale (Van Dalen, Mitchell et Bennett) et celles qui sont articulées d'après la perspective marxiste. Cette description est accompagnée d'une proposition pour l'introduction d'une méthodologie, d'origine phénoménologique, d'interprétation du fait physique-sportif, caractérisé par sa prétention de totalité -en l'étudiant de manière interdisciplinaire à partir de toutes les perspectives- du fait que le point de départ pour cette analyse sont les manifestations de ce même fait au fil de l'histoire.

In this article, the authors review the various historic and anthropological interpretations of the advent of physical and sports education: the game theories of Huizinga and Caillois, those who emphasise their religious and cultural importance (Rhode, Diem, Popplow), those who regard them as initiation rites (Eliade, Jeu), those who regard their socialising role as primary (Van Dalen, Mitchell and Bennett) and those who consider them from a Marxist point of view (Eichel, Lukas). This description is accompanied by the proposal to formulate a phenomenistic methodology to interpret physical and sports activities, characterised by an aim at globality, since it is studied from all points of view as an interdisciplinary subject, and taking as the starting point for this analysis the possible manifestations of this view throughout history.